

Проблеми історії України **добі середньовіччя та раннього нового часу**

О.Москаленко (Київ)

УСНІ ПЕРЕКАЗИ ПРО ЗАСНУВАННЯ КИЄВА В КОНТЕКСТІ ІСТОРІОСОФІЇ “ПОВІСТІ ВРЕМЕННИХ ЛІТ”

На відміну від Початкового зводу 1090-х рр., який, згідно реконструкції О.О. Шахматова, починався безпосередньо розповіддю про Кия, Щека і Хорива¹, укладач Повісті временних літ (далі – ПВЛ) радикально змінив початкову частину свого твору. Історії власне Руської землі, викладеній загалом на основі Початкового зводу, що розпочиналася за його уявленнями з виходу Руси на міжнародну арену (з нападу 860 р. на Константинополь), у ПВЛ передує розлогий вступ, який складається з низки оповідей. Всі хронографи починалися аналогічним чином за традицією християнської вченої літератури. Відомості вступу неоднорідні за своїм походженням і містять впливи візантійської хронографії та агіографії, прямі запозичення з них, а також пам'яток західнослов'янської літератури та усних переказів. В сукупності ці оповіді висвітлюють різні аспекти передісторії східного слов'янства і Руської землі.

Та обставина, що літописець великою мірою спирається на дохристиянську усну традицію, спонукує розглядати перекази про заснування Києва не як неупереджену фіксацію подій безпосередніми їх учасниками, а як набагато пізнішу *конструкцію*, побудовану на певних джерелах у межах певної *ідеології*². Тому звернемо увагу на ці перекази в контексті моделюючої системи літописного тексту і спробуємо виявити її міфологічний компонент, як спосіб концептуалізації реальності, що конструює іншу нормативну дійсність.

¹ Шахматов А.А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. – СПб., 1908. – С.539.

² Толочко А.П. Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология – К., 1992. – С.14.

Вчені-фольклористи вважають, що перші літописці цікавились перш за все найдавнішими родоплемінними переказами, серед яких особливий інтерес у вчених продовжують викликати перекази про заснування Києва і першопочатки Київського княжіння³. Перекази часто виникали внаслідок спроб *пояснити етнікони*, які виводили від певного засновника роду. Таких народних історичних переказів, пов'язаних із місцевостями, містами, могильними насипами, народна пам'ять знала чимало. Це були перекази, які оповідали головним чином *про початок, про виникнення* того чи іншого міста, селища чи історичного явища (про початок князівського роду, Руської держави і т.д.). Для прикладу можна навести польські і чеські родоплемінні перекази про Чеха і Ляха, давньоруські – про Радима, В'ятка й Дуліба. Народна пам'ять у Новгороді і Ладозі пов'язувала певні місця з Рюриком, в Ізборську – з Трувором, в Білоозері – з Синеусом. Самі по собі ці *місцеві перекази* охоплювали значною мірою усю Руську землю, об'єднуючи її історичне минуле. Як правило, головними героями в них виступали два або три брати, що символізувало дійсну спорідненість народів і племен⁴. З іменами засновників роду пов'язували заснування міст, що часто і відповідало дійсності. Покажемо це на прикладі найбільш відомого літописного переказу про Кия і його братів.

1. ІСТОРИЧНІ ОСНОВИ ПЕРЕКАЗІВ

Переказ про Кия, Щека і Хорива яскраво свідчить про інтерес народу до своєї історії ще в дописемний період. Переказ мав не лише вузько місцеве поширення а був, мабуть, відомий за межами території, назву якої пояснював. У процесі епічного осмислення минулого він досить широко розповсюдився в слов'янських землях, і знайшов опосередкований відгомін в іноземних джерелах.

До яких часів можна віднести цей переказ? Вірменський учений єпископ, що жив у VI або VII ст. н.е., сирієць за походженням, Зеноб Глак в “Історії Тарона” розповідає родовий переказ про трьох братів, представників невідомого

³ Соколова В.К. Русские исторические предания. – М., 1970. – С.13.

⁴ Соколова В.К. Указ. соч. – С. 14.

авторові народу: Куара, Мелтея і Хореана, які заснували місто Куар (Київ) в країні Палуні (поляни), що може свідчити про існування поселення з назвою Київ вже в ті часи ⁵. На доказ того, що “Історія Тарона”, у дещо зміненому вигляді передала давньоруський переказ про започаткування Києва, крім близької за сенсом до ПВЛ оповіді, що спочатку брати жили кожний на своєму місці, а потім збудували місце на горі, і вказівки про ліс та мислівські угіддя біля новоствореного міста, свідчить тотожність імен середніх братів: і давньоруське “щек” і старовірменське “мелтей” означають – змії ⁶.

Як показали розкопки М.К. Каргера, в переказі про Кия, Щека і Хорива багато достовірної інформації: на його думку, на місці Києва до кінця X ст. існували три давніші поселення, які потім з’єдналися ⁷. Широко увійшла в подальшу літературу на доведення історичної правомірності переказу про заснування Києва і його давності легенда Історії Тарона. В цьому контексті Б.О. Рибаків ⁸ відніс появу зародку міста Києва до V – VI ст. Справжнє місто в повному його розумінні виникло пізніше, у IX – X ст. Така інтерпретація історичних основ переказу була підтримана П.П. Толочком ⁹ та А.М. Сахаровим ¹⁰. Подальші археологічні дослідження дозволили виявити культурні нашарування і окремі знахідки VI – IX ст., поряд із Старокиївською горою, на горах Киселівці, Дитинці,

⁵ *Март Н.Я.* Книжные легенды об основании Куара в Армении и Киева на Руси // Известия Российской Академии истории материальной культуры. – Л., 1924. – Т. III. – С. 261.

⁶ *Котляр М.* Русь язичницька: біля витоків східнослов’янської цивілізації – К.: Заповіт, 1995. – С. 54.

⁷ *Каргер М.К.* Дофеодалный период Киева по археологическим данным // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института археологии АН СССР. 1939. Вып. 1.

⁸ *Рыбаков Б.А.* Предпосылки образования Древнерусского государства // Очерки истории СССР: III – IX вв. – М. Л 1958 – С. 771-831; *Рыбаков Б.А.* Древняя Русь: Сказания, былины, летописи. – М., 1963. – С. 22-38.

⁹ *Толочко П.П.* Древний Киев. – К., 1983.

¹⁰ *Сахаров А.* Кий: легенды и реальность // Вопросы истории 1975 №10.

Щекавиці, а також на Подолі ¹¹. Археологи вважають, що гора Кия – це Замкова, або Киселівка, гора Щека, або Щекавиця – пагорб, що височіє між Замковою і Юрковицею. З приводу місцезнаходження третьої гори, на якій колись, за переказом, сидів Хорив, дослідники не одностайні. Найбільше аргументів висувається на користь Лисої гори.

Натомість С.Т. Єремян запропонував вважати питання про витoki подібних переказів із одного джерела відкритим, припускаючи самотійне виникнення переказів про трьох братів унаслідок народного тлумачення наявних топографічних назв ¹².

Археологічними та писемними джерелами в останні роки в цілому підтверджена історична достовірність відомостей ПВЛ про будівництво Києва трьома братами. Тому зупинимось на питанні, як міг потрапити цей переказ до перших літописів і як він трансформувався в більш пізніх літописних зводах.

2. ФОЛЬКЛОРНА ОСНОВА ІСТОРИЧНИХ ПЕРЕКАЗІВ

Народний переказ про заснування Києва викликав скепсис не лише у деяких сучасних істориків. Так було вже в ранньому середньовіччі. Новгородський перший літопис молодшого зведення, складений у другій половині XV ст., що у своїй найдавнішій частині, згідно думки О.О. Шахматова і ряду пізніших вчених, бере початок від новгородського літопису 1050 р., поставив під сумнів князівську гідність засновника Києва, назвавши його чи то звичайним човнарем-перевізником через Дніпро, чи мисливцем-звіроловом.

Історична наука часів просвітництва також скептично поставилася до розповіді ПВЛ про Кия, Щека і Хорива. Зокрема, В.М. Татищев взагалі відмовив Кию в реальності існування: “О владетелях (Киева – О.М.) хотя Нестор говорит, яко бы первый был Кий, но оное более почестъ за вымысел для

¹¹ Древняя Русь: Город. Замок. Село. – 1985. – С.67; Археология Украинской ССР – К., 1986. – 252-258.

¹² *Єремян С.Т.* О некоторых историко-географических параллелях в “Повести временных лет” и “Истории Тарона” Иоанна Мамиконяна // Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. – К., 1965. – С.160.

закриття неведення древности, которое отличается тем, что Киев был весьма давно". А в примітці до цього місця своєї розповіді історик додав: "Оное явно, что от недостатка от древности известий и от незнания имени (засновника Києва – О.М.) вымышлено"¹³. Як бачимо, історики часів освіченого абсолютизму навіть не припускали, що літописці могли використовувати усні народні перекази і, приписували перекази фантазії літописців, зокрема, Нестора.

Отже питання історичності Кия і надалі лишається дискусійним в історіографії, а звідси і існування "молодшого брата" Києва – Києвця. На думку деяких, Кий – особа скоріше легендарна, ніж реальна¹⁴. От що писав, наприклад, про Кия Б.Д. Греков: "Более чем вероятно, что никто этого героя никогда и не видал, но он стал совершенно необходимым, когда понадобилось дать ответ на вопрос, кто же первый начал в Киеве княжить"¹⁵. Інші ж історики вважають, що полянський князь Кий це не вигадка давньоруських книжників XI – початку XII ст., а реальний персонаж вітчизняної історії, і намагаються навіть датувати пов'язані з ним події V, VI, VII або навіть VIII ст.¹⁶.

¹³ Татищев В.Н. История Российская. – М., 1962. – Т.1. – 352, 438.

¹⁴ Див., наприклад: Греков Б.Д. Киевская Русь. – М., 1949. – С.439; Повмлянський Х. Русь и норманны. – М., 1985. – С.143, прим. 1; Соловьев С.М. Сочинения. – М., 1988. – Кн.1. – С.88; Новосельцев А.П. "Мир истории" или миф истории? // Вопросы истории. 1993. – №1. – С.24, 28; Скрынников Р.Г. История Российская. IX-XVII вв. – М., 1997. – С.101.

¹⁵ Греков Б.Д. Указ. соч. – С.439.

¹⁶ См., например: Рыбаков Б.А. Древняя Русь. Сказания. Былины. Летописи. – М., 1963. – С.28-36; Он же. Город Кия // Вопросы истории. 1980. №5. – С.31-41; Он же. Киевская Русь и русские княжества XII – XIII вв. – М., 1982. – С.92-94; Брайчевский М.Ю. Когда и как возник Киев. – К., 1964. – С.82; Он же. Утверждение христианства на Руси. – К., 1989. – С.33-37; Сахаров А.Н. Кий: легенда и реальность // Вопросы истории. 1975. №10. – С.133-141; Он же. Дипломатия Древней Руси: IX - первая половина X в. – М., 1980. – С.24-25; История Киева. В 3-х т. – К., 1982. – Т.1. – С.47-51; Толочко П.П. Древний Киев. – К., 1983. – С.16-22; Он же. Древняя Русь. – К., 1987. – С.14-17; Котляр Н.Ф., Смолий В.А. История в жизнеописаниях. – К., 1990. – С.9-13.

Потребує тлумачення природа і структура архетипу переказів, вміщених в ПВЛ, про виникнення Києва і наступний візит Кия до Константинополя. Ці два сюжети пов'язані тематично і являють собою декілька різних переказів, які потрапили до літопису, слід думати, в різний час.

Першим, слід вважати, виник місцевий київський родоплемінний переказ, який стверджував, що Київ було засновано трьома братами із племені полян – Києм, Щеком і Хоривом¹⁷. О.О. Шахматов встановив, що вперше він був вміщений до Найдавнішого літописного зводу, складеного в 1037-1039 за Ярослава Мудрого¹⁸. Цей типовий міф про “початки” використовував актуальну в давньоруські часи мікротопонімію київських околиць – назви гір Щекавиця й Хоревиця та річки Либідь. Ці назви і пряма вказівка на те місце, де жив Кий, являють головну рису народного переказу: установку на достовірність¹⁹. Найдавніший звід 1037-1039 р., який О.О. Шахматов реконструював за редакцією, виконаною 1073 р. печерським ігуменом Никоном, і наступний звід 1095 р., який передував ПВЛ, починався, на думку вченого, із переказу про Кия, Щека, Хорива і сестру їх Либідь.

О Шахматов займався спостереженнями над “приростом і ускладненням” літописних зводів. В цьому контексті може видатися цінним методологічне зауваження Н.К. Никольського, щодо уваги також до можливих “преднамеренных пропусков и умолчаний”²⁰. Користуючись методом, який доповнював методологію О. Шахматова, Н. Никольський прийшов до висновку про існування дуже давньої повісті про долю полян-русі, відомості якої частково були витіснені із більш пізніх зводів “варяжскою и корсунською легендами и греко-монашескою окраскою”²¹.

Автор ПВЛ відмовився від такого традиційного початку літопису, і включив цей переказ до більш загального

¹⁷ Шахматов А.А. Указ. соч. – С.539.

¹⁸ Шахматов А.А. Указ. соч. – С.540.

¹⁹ Котляр М.Ф. Народні перекази про заснування Києва в літописах XI – XII ст. // Український історичний журнал 1981. – №7. – С.19.

²⁰ Сборник по русскому языку и словесности. – Т.2. – Вып.1. – С.29.

²¹ Там же. – С.30.

етногеографічного вступу, в якому відзначив давніше існування племені полян “и до сее братьѣ бяху поляне”²². Ним було введено також інший історичний переказ про Кия, своєрідну політичну біографію цього князя, а також розгорнуто полеміку з новгородськими літописцями. “Ини же, не свѣдуше, рекоша, яко Кий есть перевозникъ былъ, у Києва бо бяхше перевозъ тогда с оной стороны Днѣпра, тѣмъ глаголаху: на перевозъ на Киевъ. Аще бо бы перевозникъ Кий, то не бы ходилъ на Царюгороду; но се Кий княжаше в родѣ своемъ, приходившю ему ко царю, якоже сказаютъ, яко велику честь приялъ от царя, при которомъ приходивъ цари”²³.

У вітчизняній науці побутує версія, про штучне і тенденційне використання новгородським книжником переказу про Кия-перевізника з метою приниження значення Києва. Йдеться про ствердження *простого* походження Кия: мовляв, він був перевізником через Дніпро, і від його Дніпрового перевозу місто й одержало свою назву.

Користуючись розробками фольклористів, можна констатувати, що тенденція до демократизації походження і роду занять перших руських князів взагалі проглядається в багатьох стародавніх фольклорних пам’ятках. В переказах про князя Володимира і Рогнеду привертають увагу слова про низькість походження майбутнього київського князя, названого в обох випадках “сином рабині”. Парадигма незнатного, іноді неможливого нареченого царської доньки, який згодом очолює державу, є чи не обов’язковим елементом династичних легенд²⁴. Один з народних переказів

²² Повесть временных лет (ПВЛ) / Подготовка текста, перевод, статьи и комментарии Д.С. Лихачёва; Под ред. В.П. Адриановой-Петерц. 2-е изд. Подгот. М.Б.Свердлов. – СПб., 1996. – С.9.

²³ Там же.

²⁴ Наприклад, згідно розповіді чеського хроніста Козьми Празького (XII ст.) про вокняжіння родоначальника чеських князів. Пшемисл, людина простого роду отримав князівство чехів після одруження з донькою князя Крока – Либущі. Про його просте походження мали нагадувати личаки, які, згідно повідомлення хроніста, пізніше зберігалися у Вишеграді (*Kulecki M. Ceremoniał intronizacyjny Przemyślidów w X-XIII w. // Przegląd Historyczny. – Т.75, з.3. – 1984. – S.446.*) Аналогічна легенда існувала і в Польщі: згідно хроніки Галла

давньоруської пори про княгиню Ольгу, яка в юності начебто була звичайною селянською дівчиною і вправно керувала човном, донедавна ще жив у Псковській землі²⁵.

Тому, ймовірно, що згаданий народний переказ, був використаний у перебігу створення власної концепції вітчизняної історії північним літописцем, котрий виконував соціальне замовлення новгородського боярства, і не визнавав провідної ролі Києва на Русі та звеличував власне місто²⁶.

3. КИЙ І ВІЗАНТІЙСЬКО-ДУНАЙСЬКИЙ ВЕКТОР ПЕРЕКАЗУ

В переказі про заснування Києва і легендарного князя Кия, вміщеному в недатованій частині ПВЛ, його діяльність пов'язується не тільки з полянським племінним центром на Середньому Дніпрі, але і далеким Подунав'ям, де він, повернувшись із Царгорода, також нібито побудував невеличку фортецю Києвець. Ця частина переказу про Кия, яка повістує відвідини ним Константинополя (Царгорода), відсутня під 854 (6362) р. в НПЛ молодшого зведення. В ній, як було доведено О.О. Шахматовим, зберігся Початковий звід 1093-1095 рр., більш давній, ніж ПВЛ²⁷. (Утім, останнім часом цю версію О. Шахматова піддають сумнівам, визнаючи однак існування самого Початкового зводу). Звідси витікає, що її укладач Нестор, запозичив переказ про Кия із Початкового Руського літопису, в перші півтора десятиліття XII ст. доповнив його для підкріплення доведення про князівське походження легендарного засновника Києва *візантійсько-дунайським пасажем*²⁸, в якому тісно переплелися традиційні уявлення та ідеологічна конструкція літописця.

Аноніма (XII ст.), першим гнздинським князем став Семовит, син селянина П'яста і селянки Репки (*Галл Аноним. Хроника и деяния князей или правителей польских.* – М., 1961).)

²⁵ *Котляр М.* Русь язичницька. – С.53.

²⁶ Там само. – С.54.

²⁷ Див.: *Шахматов А.А.* Разысканія о древнейших русских летописных сводах. – СПб., 1908.

²⁸ Див.: *Зиборов В.К.* О летописании Нестора: Основной летописный свод в русском летописании XI в. – СПб., 1995; *Приселков М.Д.* История русского летописания X – XV вв. – СПб., 1996. – С.71-76; *Начальная летопись. Перевод с древнерусского и научный*

Розгляд будь-якої соціальної проблеми можливий як на рівні побутової свідомості так і на теоретичному рівні. Ці рівні, з необхідністю супроводжуючи соціально-пізнавальний процес, обумовлюють складну мозаїку суспільного знання.

Структура певної концепції, в тому числі історіософської включає положення, що приймаються за істинні без логічного доведення, які, формуючись, як правило, *стихійно*, під безпосереднім впливом тих чи інших явищ, існуючих у вигляді постулатів, аксіом, догм, слугують специфічним проявом звичаїв у розумовій діяльності. З іншого боку її структуру доповнюють традиції *теоретичної діяльності* – логічно обґрунтовані форми, способи, прийоми, методи розумового осягнення соціальної реальності, збереження або змін в її розумінні. Вони проявляються у вигляді окремих ідей і поглядів, світоглядних настанов і положень, які зміцнились у певних формах і набрали рис відносної усталеності, повторюваності і несанкціонованої нормативності²⁹.

В контексті моделюючої системи літописного тексту, масив усних переказів та світоглядних етнополітичних стереотипів, які ідейно і логічно являли собою традицію, були перетворені Нестором на певні догми і постулати. Некритичне ставлення до них в наступній історіографії спричинило народження вже власне історіографічних міфів і хибних історичних концепцій, які можуть бути темою окремого дослідження. Тому слід зазначити, що історичні побудови літописця, хоча і були досить прогресивними для свого часу, але не позбавлені певного схематизму і догматизму³⁰ (наприклад, намагання в ході теоретичного переосмислення змін соціальної реальності розширити межі дії певної закономірності, властивої окремому етапу історичного

коментарий С.В. Алексеева. – М., 1999. – С.12; див. для порівняння: *Шахматов А.А. Повесть временных лет.* – Пг., 1916. – С.8-9; ПВЛ. – С. 9, 145.

²⁹ *Воловик В.И. Интегрирующий принцип социального познания // Историческое познание: традиции и новации. М-лы Междунар. теорет. конф. Ижевск, 26-28 октября 1993 г. – Ч.2. – Ижевск, 1996. – С. 148.*

³⁰ Там же. – С.149.

розвитку або намагання без урахування соціально-політичних та економічних умов декларувати процеси, що почалися трохи згодом, тобто феномен осучаснення історії, про який скажемо згодом).

Поглянемо тепер на роль географічних констант – болгарського Подунав'я та Візантії – в історіографічній концепції Нестора.

Добре відомо, що району Нижнього Дунаю належало особливе місце в історії Давньої Русі, а також в історичній традиції та епосі східних слов'ян. Достатньо згадати про численні походи русів на Константинополь в IX – X ст., маршрут яких проходив звичайно через болгарські землі; про описане в ПВЛ бажання ³¹ київського князя Святослава Ігоревича перенести центр своєї держави на Нижній Дунай; про спроби Володимира Мономаха закріпитися в цьому районі на початку XII ст. тощо.

Різносторонні контакти сприяли тому, що суттєвий масив інформації про зв'язки Русі та Подунав'я зберігся саме в давньоруських джерелах – літописах і фольклорі. У східних слов'ян Дунай став міфологізованим образом головної ріки, з якою були пов'язані ріки Східно-Європейської рівнини ³². Гідронім “Дунай” використовувався в руському епосі і для найменування самих східноєвропейських річок (Дніпра, Дону). Подунав'я сприймалося давньоруським літописцем як терени, де здавна жили слов'яни ³³.

³¹ Хоча нині історики вважають, що Святослав не збирався кидати Київ.

³² Про дунайські елементи в східнослов'янському фольклорі докладніше див.: *Балашов Д.М.* Дунай // *Русский фольклор.* – Л., 1976. – Т.16. – С.95-114.; *Мачинский Д.А.* “Дунай” русского фольклора на фоне восточнославянской истории и мифологии // *Русский Север: Проблемы этнографии и фольклора.* – Л., 1981. – С.110-171.; *Иванов В.В., Топоров В.Н.* Дунай // *Славянская мифология: Энциклопедия.* – М., 1995. – С.197-198.

³³ Про “дунайську прабатьківщину” слов'ян див.: *Седов В.В.* Славяне в древности. – М., 1994. – С.8-14; *Петрухин В.Я.* Начало этнокультурной истории Руси IX-XI в. – Смоленск; М., 1995. – С.7-40 (історіографія питання); *Петрухин В.Я.* Дунайская предыстория славян и начальная Русь // *Истоки русской культуры (археология и лингвистика).* – М., 1997 (Материалы по археологии России).

Нижнє Подунав'я в добу середньовіччя являло собою одну із характерних *контактних зон*, в ареалі якої відбувалися активні міжетнічні відносини, що супроводжувалися взаємодією елементів різних культур (візантійської, східно- та південнослов'янської, східнороманської та кочівницької). Важливість району Нижнього Подунав'я у військово-стратегічному, політичному й економічному плані зумовила зіткнення на цих теренах інтересів багатьох середньовічних держав, в IX – XII ст. – Давньої Русі, Візантії, Болгарії.

Перекази про поїздку Кия до Царгорода і заснування ним на Дунаї городка Києвця, які свідчили на користь родовитого походження Кия, автор ПВЛ, без сумніву також запозичив з усних народних джерел, результатів епічної фольклорної творчості.

Літописець навряд чи мав під рукою якісь писемні джерела, тому не варто дивуватись, що ПВЛ не донесла до нас імені імператора, що його відвідав Кий. Б.О. Рибakov вважає, що усним джерелом літописця були розповіді полян, які в той час мешкали в Києві, а “весь рассказ Нестора о Кие (или по крайней мере та его часть, которая повествует о Киевце) навеян наличием созвучного города на Дунае”³⁴. О.М. Трубаčov показав широке поширення топоніму *Київ* і його похідних в Центральній і Південно-Східній Європі - в зоні розселення слов'ян³⁵. На нашу думку, доцільніше говорити про більш широке, *південне* походження цих переказів, відгомін яких зберігся в низці візантійських писемних пам'яток.

Причинами введення до вступу ПВЛ Нестором (представником печерського духовенства) дунайсько-візантійського просторового вектору могла бути внутрішня опозиція візантійському впливу через Болгарію, і традиційному уявленню про духовну та культурну зверхність грецького православного духовенства над руським.

Вып.3.).- С.139-144. Взагалі “дунайська” теорія давно вже відкинута лінгвістами, та й В. Седов – виключення серед археологів.

³⁴ Рибakov Б.А. Древняя Русь: Сказания, былины, летописи. – М., 1963. – С.30-31.

³⁵ Трубаčov О.Н. Этногенез и культура древнейших славян: Лингвистические исследования. М., - Т.5. 1991. – С.135, 134 (карта).

Така позиція Нестора співпадала з позицією київського боярства, яке боялося втрати Києвом центристського становища, а тому негативно ставилося до можливості існування альтернативних політичних центрів на Русі. В свідомості давньоруської еліти, вірогідно, існував певний стереотип про ймовірність переносу політичного центру на південь до православної слов'янської Болгарії. Тому літописець саме на цьому прикладі із старовини доводить помилковість бажань перших князів, які хотіли заснувати там свою резиденцію. Звісно, можливо, були і більш сучасні приклади, які, однак із політичних та ідеологічних міркувань, на той час не потрапили до літопису.

4. МІФО-ЕПІЧНА ОСНОВА ПОЧАТКОВОГО ІСТОРІОПИСАННЯ

Історія в найбільш широкому розумінні являє собою пізнання соціального буття за межею теперішнього часу, яка постійно зсувається, віддаляючись від об'єкту пізнання. Названі перекази зберігали в своєрідній міфологічно-легендарній формі узагальнену пам'ять про події давнього минулого, але якого саме, літописець не міг встановити. Народна пам'ять, зафіксована в фольклорі, не знає хронології, літочислення приходить до історії разом із християнством (а до літописів приходить не раніше кінця XI ст.) і є важливим переважно для християнина - він розглядає історію як лінійний рух від створення світу через з'явлення Спасителя до Страшного суду і може визначити місце події стосовно цих точок. Міфологічні ж перекази є вільними від часового фактору, для них час протікає "всередині" міфу. Літописець зробив усе від нього залежне, щоб встановити хронологічну "глибину" переказів, принаймні частини з них ³⁶. Однак, зважаючи на те, що в своїх історіософських побудовах автор ПВЛ широко користувався усними джерелами, можемо припустити певні світоглядні залишки епічного усвідомлення історії у самого літописця.

В ідеологічному плані літописцю необхідно було оперувати власними слов'янськими (язичницькими)

³⁶ Толочко О.П., Толочко П.П. Київська Русь – К., 1998. – С.30.

традиціями, на противагу грецьким (церковним) традиціям, а отже, відступати від канонів християнської історіософії.

На давньоруських, далі українських землях язичництво само по собі остаточно відмерти не могло уже тому, що воно було “своє”, “власне”, а християнство – “грецьке”. У наслідку зіткнення християнської і міфологічної традицій, що в реальних умовах давньоруського життя не завжди призводило до витіснення язичництва християнством, складалося своєрідне синкретичне світорозуміння³⁷. Широко використовуючи образи нової релігії і принципи грецької історіографії, які передбачали підключення національної історії до загальносвітової, перші давньоруські філософи історії виходять за межі заданої християнством схеми. Хронологічна глибина давньоруської історії значно збільшується за рахунок введення до історичного процесу дохристиянського періоду як рівноцінного стосовно усієї наступної історії “хрещеної” Русі. Це виявилось в неприпустимому з точки зору християнського канону прославлянні язичницьких князів; методах циклічного (подібно до природного) сприйняття часу, на чому базувався давньоруський життєвий оптимізм; належному поцінуванні родової традиції, згідно якої діяльність батьків і дідів становить основу “слави” живих нащадків³⁸.

Усі вищезазначені риси “відхилення” від християнського історіософського канону знайшли місце в недатованому вступі до ПВЛ, що за допомогою міфо-епічних засобів визначив кардинальні аспекти етнокультурної самоідентифікації східних слов'ян у момент становлення національної самосвідомості: етногенетичної, державно-політичної і конфесійної³⁹.

³⁷ Мильков В.В. Осмысление истории в Древней Руси – СПб.: Алетея, 2000. – С.9.

³⁸ Там же – С.23-24.

³⁹ Мельникова Е.А. Заглавие повести временных лет и этнокультурная самоидентификация древнерусского летописца // Восточная Европа в древности и средневековье. X Чтения к 80-летию чл.-кор. АН СССР В.Т. Пашуто. Москва, 15-17 апреля 1998 г. М-лы к конф. М., 1998. – С.71.

Характерною рисою міфу виступає заміна причинно-наслідкових зв'язків прецедентом – походження предмету пояснює його сутність (генетизм міфу). Науковому принципу тлумачення протиставляється в міфології “початок” у часі. Розповідь про походження містить пояснення сучасного стану світу, який є наслідком минулих подій (дій міфічних героїв, предків або богів). Міфологічна подія відокремлювалась від сьогодення великим проміжком часу, і належала до “стародавніх часів”, “початкових часів”.

Таке явне відокремлення “профанного” і “сакрального” часу вимагало їх постійного співвіднесення. Міфологічне минуле – це не просто минулий час, а особлива епоха першотворення, першопредметів, першоподій. Все що відбувалося в міфологічному часі набирає значення *парадигми* (від грецьк. *παράδειγμα*, “приклад”, “образ”), розглядається як *прецедент*, що править за зразок для відтворення. Тому міф зазвичай поєднує в собі два аспекти – розповідь про минуле (діахронний аспект) і засіб пояснення подій сьогодення, а іноді і майбутнього (синхронний аспект). Для первісної свідомості все що відбувається зараз, - результат розгортання першопочаткового прецеденту. Актуальність “історичних” переказів підтверджується жанром етнологічних пояснень основних об'єктів на території даного колективу і його основних соціальних характеристик⁴⁰.

Міфологія в силу своєї синкретичної природи відіграла значну роль в *генезисі* різноманітних *ідеологічних форм*, стала вихідним матеріалом для розвитку філософії, наукових уявлень, літератури. Тому таким складним (і не завжди повністю вирішуваним) є завдання розмежування не тільки міфології і релігії, але і близьких до міфу за жанром і часом виникнення форм словесної творчості: казки, героїчного епосу, а також легенди, історичного переказу. Розмежування міфу і історичного переказу, легенди, викликає тим більше суперечностей, що воно значною мірою умовне. Історичним переказом частіше за все називають ті твори народної творчості, в основу яких покладені якісь історичні події. Такі

⁴⁰ Мифы народов мира. Энциклопедия в двух томах. 2-е издание. / Гл. ред. С.А. Токарев. – М.: Советская энциклопедия. – Т. I. – С. 13.

перекази про заснування міст (Фів, Риму, Кракова, Києва та ін.), про війни, видатних історичних діячів тощо. Ця ознака, однак, далеко не завжди є достатньою для розрізнення міфу та історичного переказу ⁴¹.

Для народів архаїчної культури, які не мали своїх власне історичних текстів, міфологічні джерела, при усій їхній неповноті і неточності, відігравали роль (хоча і в специфічній формі) історичних джерел, допомагали у вирішенні завдань історії як пізнання.

Зв'язок історичного начала з міфологічним, історії і міфу, притаманний вже для космологічних текстів. Окремі їх особливості вплинули на структуру і зміст ранньоісторичних текстів. Серед цих особливостей: побудова тексту як відповіді на питання (зазвичай, цілої низки питань і відповідей, що вичерпують тему – устрій всесвіту); членування тексту, передбачене описом подій (що складають акт творення), які відповідають послідовності часових відтинків з обов'язковим зазначенням початку; опис послідовної просторової організації; введення операції породження (заснування) для переходу від одного етапу творення до наступного; послідовне сходження від космологічного і божественного до “історичного” і людського; нашарування останнього космологічного на першу сходинку історичного ряду (на перетині цих двох рядів виступає нерідко *перший культурний герой*, який завершує устрій космосу вже у вузькоземному масштабі – і відкриває означену культурно-історичну традицію актом встановлення норм соціальної поведінки ⁴².

Проблема співвідношення історії (як науки) і міфу найбільш важлива для епохи, коли починають з'являтися перші історичні описи, але ще продовжують панувати старі міфопоетичні схеми.

Слід зазначити, що засади історії, як однієї з форм суспільної свідомості розвивалися не стільки завдяки теоретичним уявленням про час, простір, засоби опису, скільки внаслідок конкретної практики окремих особистостей. Як вважає один з істориків, практичні потреби (насамперед

⁴¹ Там же. – С.15.

⁴² Там же. – С.572-573.

політичного, як от утвердження престолу за династією, але не в останню чергу й економічного чи культурного плану) народили “історіографію”⁴³.

Увага до витоків пояснюється, як вже зазначалось, притаманним середньовіччю способом історичного мислення, за якого розповісти про походження речі, явища, народу, держави означало пояснити їхній сучасний стан і навіть внутрішню організацію. Не маючи можливості для зовнішнього впорядкування наявних відомостей (за *принципом історизму*, в розумінні побудови суворої лінійної послідовності в хронологічному порядку ланцюга “задніх” і “передніх” подій), літописець вдавався до внутрішнього впорядкування матеріалу, використовуючи специфічний епічний метод зображення часу⁴⁴ (час розвивається у межах сюжету, пов’язаного з епічно важливою територією й епічнозначущою особою).

Епічний метод стискає час в залежності від насиченості подіями, переважає антропний вимір (в період дорослого життя епічної особи, іноді поєднуючи під одним ім’ям, наприклад, - засновника роду - кількох історичних осіб), окреслює епічно значущу територію діянь особи (т.зв. місцева обмеженість часу)⁴⁵.

Тому, на нашу думку, дослідження Б.О. Рибаківим літописного переказу про Кия в контексті слов’яно-візантійських стосунків V – VI ст. вказує на епічне сполучення в міфологічній свідомості кількох видатних предків та головних епізодів їхньої діяльності в особі Кия. Він виявив дві подібні за змістом, але різночасові візантійські звістки: у праці “Війна з готами” Прокопія Кесарійського (середина VI ст.) про приязну зустріч імператора Юстиніана (527-565) з антським воєначальником Хільбудієм, якому було доручено захист рубежів імперії вздовж Дунаю, та у пам’ятці візантійської літератури “Чудеса Дмитрія Солунського” (що, як

⁴³ *Зашикільняк Леонід*. Методологія історії від давнини до сучасності – Львів: Львівський державний університет ім. Ів. Франка, 1999. – С.5.

⁴⁴ *Лихачев Д.С.* Историческая поэтика русской литературы. – СПб., 1997. – С.60.

⁴⁵ *Лихачев Д.С.* Указ. соч. – С.43-44

вважають, відбиває історичні події першої половини VII ст.), де оповідається, як вождь прикарпатсько-дунайських слов'ян Кувер (згадаймо Куара з "Історії Тарона") повстав проти тюрків-аварів, що поневолили його країну, і зазнав поразки (як і Кий він відвідав імператора в Константинополі, зробив спробу закріпитися в Дунайському пониззі, але зазнав невдачі)

⁴⁶

5. ВІЗАНТІЯ І ВИТОКИ РУСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В ЛІТОПИСНОМУ ПЕРЕКАЗІ ПРО ВІДВІДИНИ КИЄМ ЦАРГОРОДА

На відміну від своїх попередників, Нестор свідомо намагався пов'язати ранню руську історію з історією Імперії. У часи написання літопису, коли Візантія була для Русі єдиною Імперією і єдиним православним царством у відомому світі ⁴⁷, таке долучення витоків держави до слави, блиску і авторитету Константинополя важило багато. В свідомості літописця саме Візантія не лише позбавила русів від язичництва, але і вступила з Руссю в кровну спорідненість через шлюб князя-хрестителя з порфірородною царівною.

Автор ПВЛ як найсерйозніший доказ князівського походження Кия навів твердження, що Кий ходив до Царгорода і був приязно прийнятий імператором. Сформовані в додержавний період традиції спілкування з Візантією, уявлення про неї в слов'янському світі не зникли повністю у слов'ян і в державницьку епоху їх історії. Історична пам'ять слов'ян-язичників про багатовікові контакти з Візантією зберігалася в колах жрецтва, в правлячих княжих родах, в народних міфах та переказах. Візантія поставала в уявленнях слов'ян як джерело багатства, здобуваючи які, вони здобували і "славу". Організовуючи походи проти імперії, князі, разом з тим, повинні були навіювати своїм воїнам надії на перемогу, обґрунтовувати право на здобич та на оволодіння чужою

⁴⁶ Див.: *Котляр М.Ф.* Історія України в особах: Давньоруська держава. – К.: Україна, 1996. – С.27.

⁴⁷ Детально про це див.: *Литаврин Г.Г.* Геополитическое положение Византии в VII – XII вв. // *Византия между Западом и Востоком. Опыт исторической характеристики.* – СПб., 1999.

землею ⁴⁸, а, отже, пропагувати свідомо принижений, негативний образ ворога (імперії) ⁴⁹.

Отже, визнання величі імперії і блиску її культури не заважало конструюванню іноземцями її негативного образу ⁵⁰. Г.Г. Літаврін висунув гіпотезу стосовно можливого впливу херсонитів на уявлення про Візантію у політичній еліті Русі, яка в своїх мирних і ворожих контактах з народами Балкан, і перш за все Візантією, потребувала власної доктрини ⁵¹. Тим часом, одним з найбільш ранніх етапів русько-візантійських зв'язків були контакти Русі саме з Херсоном. Місто вперто зберігало свої полісні традиції і відстоювало права на особливий автономний статус в імперії. Язичницька Русь ходила походами проти Візантії, але вона ж досить часто і надавала їй поміч військом. Візантія досить рідко зверталася до християнської Русі з проханням про військову допомогу, тоді як у язичницької Русі вона просила її неодноразово.

Важко сказати, чи в XI – XII ст. печенізько-половецький бар'єр перешкоджав чи наданню Руссю допомоги імперії, чи наступу русів на її чорноморські володіння. Південні (можливо тмутороканські, а не полянські) перекази про Кия, підтверджували давню традицію, підкріплену історичною пам'яттю. Вже Святослав хотів утримати Подунав'я. В правління Святослава або Володимира виникло і руське Тмутороканське князівство, безпосередньо біля бунтівних кримських колоній імперії ⁵². Південне ж походження має

⁴⁸ *Літаврін Г.Г.* Візантія. Болгарія. Древня Русь (IX – нач. XII вв.) – СПб.: Алетейя, 2000. – С.333-334.

⁴⁹ *Лотман Ю.М.* Проблема візантійського впливу на руську культуру в типологічному освітленні // Візантія і Русь. М., 1989. – С.228-229.

⁵⁰ *Мельникова Е.А.* Образ Візантії в древнескандинавській письменності // Іноземці в Візантії. Візантійці за рубіжками свого отечества. Тез. конф. – М., 1997. – С.30-31.

⁵¹ *Літаврін Г.Г.* Візантія. Болгарія. Древня Русь (IX – нач. XII вв.) – СПб.: Алетейя, 2000. – С.349.

⁵² Див.: *Гадло А.В.* Восточный поход Святослава: (К вопросу о начале Тмутороканского княжества) // Проблемы истории феодальной России. – Л., 1971.

переказ про мандрівку святого Андрія на київські гори, і більш пізня т.зв. “корсунська легенда”⁵³.

Літописець, за його відвертим зізнанням, не міг розшукати ні часу походу Кия на Константинополь, ні імені імператора, що дало підстави О.П. Толочку припустити власний домисел літописця у цьому місці, навіяний відомостями про якесь містечко “Києвець” на Дунаї⁵⁴. Вважаємо цю думку дуже і дуже гіпотетичною. Взагалі, згадка про бажання Кия оселитися там дійсно нагадує аналогічні повідомлення про Святослава Ігоровича⁵⁵. Для ПВЛ походи на Візантію були мало не ритуальним заняттям усіх перших київських князів, оскільки літописець користувався записами своїх попередників (в цьому фрагментові, ймовірно, Никона), зробленими ними на підставі фіксації усної дохристиянсько-язичницької в своїй основі традиції.

Відповідно до тогочасних уявлень східних і південних слов’ян їхня державність нібито походила від Візантії. Отже, оповіді ПВЛ про легендарного полянського князя Кия, а також про Ольжині відвідини візантійської столиці, яка прибула до Костянтина VII подібно до того, як “савська цариця” до Соломона в Єрусалим (2, Хр., 9-12), мали обґрунтувати думку про те, що “народження” Київської держави сталося нібито за сприяння Бога й з благословення володаря царгородського престолу – міфічного глави сім’ї усіх християнських народів тогочасного світу⁵⁶.

Локалізація часу, його зв’язок з місцем були невід’ємною частиною парадигми середньовічної свідомості Давньої Русі. Існувала, вона, зрозуміло, не в будь-якому місці, а лише в тому, де була своя історія: тому вона особливо посилювалася у місцях історичних, шанованих⁵⁷.

⁵³ Див. *Комарович В.Л.* История русской литературы – М.-Л., 1941. – Т.1: Литература XI – начала XIII в. – С.271.

⁵⁴ *Толочко О.П., Толочко П.П.* Київська Русь – К., 1998. – С.30-31.

⁵⁵ ПВЛ. – С.31.

⁵⁶ *Ричка В.М.* Київська Русь: проблеми, пошуки, інтерпретації // УІЖ. – 2001. - №2. – С.27.

⁵⁷ *Москаленко О.С.* До питання класифікації давньоруського фольклору // Вісник Київського інституту “Слов’янський університет”, Вип.№7, історія, 2000. – С.116.

6. МІСЦЕ КИЄВА І ПОЛЯНСЬКИЙ ЕТНОЦЕНТРИЗМ В ІСТОРІОСОФСЬКІЙ КОНЦЕПЦІЇ ПВЛ

В епоху язичницької сакралізації усіх сторін життя людини князівська влада сприймалась як сакральний чинник, який нерозривно пов'язував *князя-рід-землю*⁵⁸; в концепції Нестора збереглися відгомони цих язичницьких уявлень про магічний зв'язок правлячого роду і території, які взаємно живлять одне одного силою.

Важливим в цьому контексті виглядає і наступний феномен: перш ніж вирушити в останній поход на Дунай, Святослав, залишаючи за собою верховну владу, ще не пов'язує її виключно з Києвом⁵⁹. Це може свідчити про несформованість в ті часи цілісної політичної концепції, яка б утверджувала Київ як столицю держави. Лише з закріпленням особливого юридичного становища столичної округи родовий сюзеренітет над територією почав переміщуватися в царину ідеології. Про це яскраво свідчить історична конструкція Нестора, що обґрунтовує політичну гегемонію Києва⁶⁰.

Незважаючи на те, що давньоруські письмові джерела відображали в основному самосвідомість правлячої еліти, яка не тільки була і справді загальноруською, але й характеризувалась певним космополітизмом, у ПВЛ знайшло особливе зображення “плем'я”⁶¹ полян. Найперше, поляни в зображенні літописця “мудре и смыслени”, чого не сказано про інші племена. Підкреслено також, що вони мають звичаї

⁵⁸ Комарович В.Л. Культ рода и земли в княжеской среде XI – XIII вв. // ТОДРЛ. – 1960. – Т.16. – С.84-104.

⁵⁹ “Не любо ми есть в Киевѣ быти, - каже Святослав, - хочу жити в Переяславци на Дунай, яко то есть середѣ земли моеѣ” (ПВЛ. – С.32.)

⁶⁰ ПВЛ. – С.7.

⁶¹ На думку етнологів В. Балушка, т.зв. “племена”, про які йдеться в літописах, в етнічному відношенні являли собою співплемінності – групи генетично споріднених племен, дослідники називають їх союзами племен. Ця назва відбиває насамперед потестарно-політичний (пов'язаний з владою) аспект, а не етнічний. Див.: Балушок Василь. Етноцентризм полян в “Повісті временних літ” і проблема витоків етнічної самосвідомості українців // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т.3. – С.6.

“отець своїх”, чому в очах людей архаїчного і традиційного суспільств – у яких усній традиції, чим глибший закоріненості її, прецеденту, що мав місце в минулому – надавалося першорядного значення.

На особливе місце полян в ПВЛ, як найпередовішого й найкультурнішого “племін”, вже неодноразово звертали увагу дослідники (Б. Рибаків, М. Котляр, Я. Боровський, О. Толочко та інші). Видається слушною в цьому контексті гіпотеза Н. Никольського про існування старовинної повісті про полян-русів, яку було покладено в основу Найдавнішого зводу Х ст. Якщо виключити із ПВЛ усі більш пізні запозичення із грецьких джерел, новгородського літописання тощо, то, на думку Л. Черепніна, можна окреслити контури цієї повісті, яка містила відомості 1) про стосунки полян з древлянами (за часів Олега, Ігоря, Ольги, Святослава, Ярополка і Олега) та іншими слов'янськими племенами; 2) про стосунки полян з хозарами; 3) про слов'янське походження русі. Вислови розлогого вступу до ПВЛ, як то “суть поляне Кыеве и до сего дьне”, “владають бо козары русьстии князи и до дньшьяго дьне”⁶² відповідали історичній дійсності за часів Володимира, тобто другій половині Х ст.⁶³; навряд чи хозарська проблема могла бути актуальною в ХІ ст.⁶⁴.

Не видається вірним категоричне твердження Б. Рибаків, щодо більш високого рівня розвитку полян у порівнянні з іншими “племенами”⁶⁵. Але поза сумнівом, що

⁶² *Шахматов А.А.* Повесть временных лет.- П., 1916. – С.9,17.

⁶³ М.Н. Тихомиров також дотримувався думки про існування подібної ранньої повісті (Див. *Тихомиров М.Н.* Происхождение названий “Русь” и “Русская земля” // Советская этнография. – Т.6-7. – С.65.).

⁶⁴ *Черепнин Л. В.* “Повесть временных лет”, ее редакции и предшествующие ей летописные своды. // Исторические записки. Отв. Ред. Б.Д. Греков. - М.:Изд-во АН СССР. 1948, Вып. 25, - С.333.

⁶⁵ *Рыбаков Б.А.* Киевская Русь и русские княжества XII – XII вв. – М.:Наука, 1982. – С.140.

для зображення полян в ПВЛ типові риси етноцентризму⁶⁶. Поляни в очах літописця поставлені в *центр світобудови*. Це якраз властиво етноцентризмові, який усе позитивне пов'язує зі своїм етносом, а сусідні народи наділяє негативними й деструктивними рисами (антитеза “люди”-“не люди”). Такі уявлення, в архаїчну епоху виступали стрижнем етнічної самосвідомості.

Як показують дослідження етнологів, кожний етнос є культурним механізмом адаптації даного локального варіанту людства до певних еколого-географічних умов⁶⁷. При виникненні етносу в його представників формуються стійкі стереотипи, закорінені в глибинні сфери психіки, за якими вони (носії цих стереотипів) орієнтуються, в тому числі й при переселенні на інші території, на певний – “свій”, “рідний” – тип географічної зони й ландшафту. Симптоматично, що найперше, вже не племінна, назва “русь” прижилася на землі “племені” полян, що стала територіальним центром нового державного утворення. Це знаменувало початок генезису етнічного утворення, що ґрунтувалося вже не на родоплемінних, а на територіальних зв'язках.

Отже, певним проявом полянського етноцентризму, було підкреслення видатної ролі полян у києворуському державотворенні. Цій меті опосередковано слугувала легенда про передування апостола Андрія на Київських горах, в якій передрікається майбутня центральна роль в утворенні Київської Русі полянському “Києву” – “матери городомъ Рускым”, як називає його завойовник Олег, підкреслюючи знову ж давнє місцеве коріння й видатну роль цього міста. Ту ж мету переслідує й легенда про Кия, його братів і сестру Либідь – теж полянських князів. Це є типова генеалогічна легенда, яка служила на ранніх етапах етно- і

⁶⁶ Толочко О. Образ “чужинця” в картині світу домонгольської Русі // Mediaevalia ucrainica: ментальність та історія ідей. – К., 1992. – Т.І. – С.33 та ін.

⁶⁷ Арутюнов С.А. Адаптивное значение культурного полиформизма // Этнографическое обозрение. – 1993. – №4. Дане положення одним із перших висунув ще в середині ХІХ ст. М. Костомаров (Див.: Костомаров Н. Две русские народности. – К.;Харьков, 1991. – С.13-14).

державотворення важливим каналом діахронного зв'язку в передачі етнокультурної інформації⁶⁸.

Одним із найбільш суттєвих елементів архаїчних уявлень про державну владу була впевненість у магічному зв'язку правлячого роду і ввіреної йому землі, які взаємно живлять одне одного силами. Київ "породжував" інші міста, засновані київськими князями (заснування міст - було одним із важливих занять князів). Цей процес зміцнював політичну владу Києва і правлячого князівського роду, а також об'єктивно визначав центри тяжіння і вектори ідеологічного (культурного, релігійного) впливу Києва на Русі протягом багатьох століть. Отже, утвердження Києва як столиці держави з цільною політичною концепцією припало на XI століття.

ВИСНОВКИ

Створені в межах язичницької ментальності, усні перекази характеризувалися рисами міфу. В процесі перенесення на сторінки літопису тільки подієвої частини переказу, вчені монахи не завжди усвідомлювали первісного міфологічного контексту фактів. Таким чином, порушувався первинний смисловий зв'язок між персонажами легенд, і деякі сюжетні ходи текстів, обумовлені або ритуалом, або установками мислення, отримали статус подій, які колись дійсно мали місце⁶⁹.

Інтерпретуючи міфи як фрагменти своєрідних знакових систем, К. Леві-Строс показав, що те ж саме сюжетне повідомлення при однаковій структурній конфігурації може бути передане за допомогою різних кодів, пов'язаних між собою і об'єднуючих різні казково-міфологічні сюжети в більш складну систему семантичних парадигм, які відповідають певним "моделям світу"⁷⁰. Виникають своєрідні кореспонденції між кодом етнічним, соціальним,

⁶⁸ Див.: Арутюнов С.А. Народы и культуры: развитие и взаимодействие. – М., 1989. – С.22-26.

⁶⁹ Толочко О.П. До питання про сакральні чинники становлення князівської влади на Русі у IX – X ст. // Археологія. – 1990. - №1. – С.51-63.

⁷⁰ Див.: Мелетинский Е.М. Избранные статьи. Воспоминания / Отв. ред. Е.С. Новик – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 1998. – С.36.

територіальним, і можуть бути паралельним способом передачі тих самих або близьких за змістом повідомлень.

У межах міфологічної (або, згідно визначення В.Н. Топорова, космологічної) ментальності реальність усвідомлювалась і відтворювалась відповідно до оптимальної, несуперечливої для сучасників версії. В нашому випадку, в частині ПВЛ, присвяченій заснуванню Києва, маємо справу з феноменом “спресованості” кількох значень сучасного терміну *міф*⁷¹ (міф – як уявлення і міф – як повісткування). Нестор на замовлення князя творив пропагандистську й ідеологічну конструкцію, що мала на меті цілеспрямовано формувати суспільну свідомість (обґрунтувати першопрестольність Києва, як центру Руської землі), але при цьому використовував широко розповсюджені фольклорні згадки, функціонально та ідейно їх переосмислюючи, з позицій християнства і державництва.

У цьому контексті варто звернути увагу на смислові переформулювання інформації “космографічного вступу” із датованими частинами літопису.

Поряд з походом на Константинополь (греко-християнського православного центру світу), заснуванням містечка “Києвець” на Дунаї (терени, згідно концепції літописця, куди слов’яни переселились у незапам’ятній давнині) логічним виглядає заключне повідомлення літописця про повернення Кия до Києва (сучасного літописцю центру Руської державності) і його смерть. Іншими словами, перед нами ще одна, подібна до легенди про св. Андрія, спроба підвищити статус Русі в колі християнських народів, увібрана в фольклорні шати.

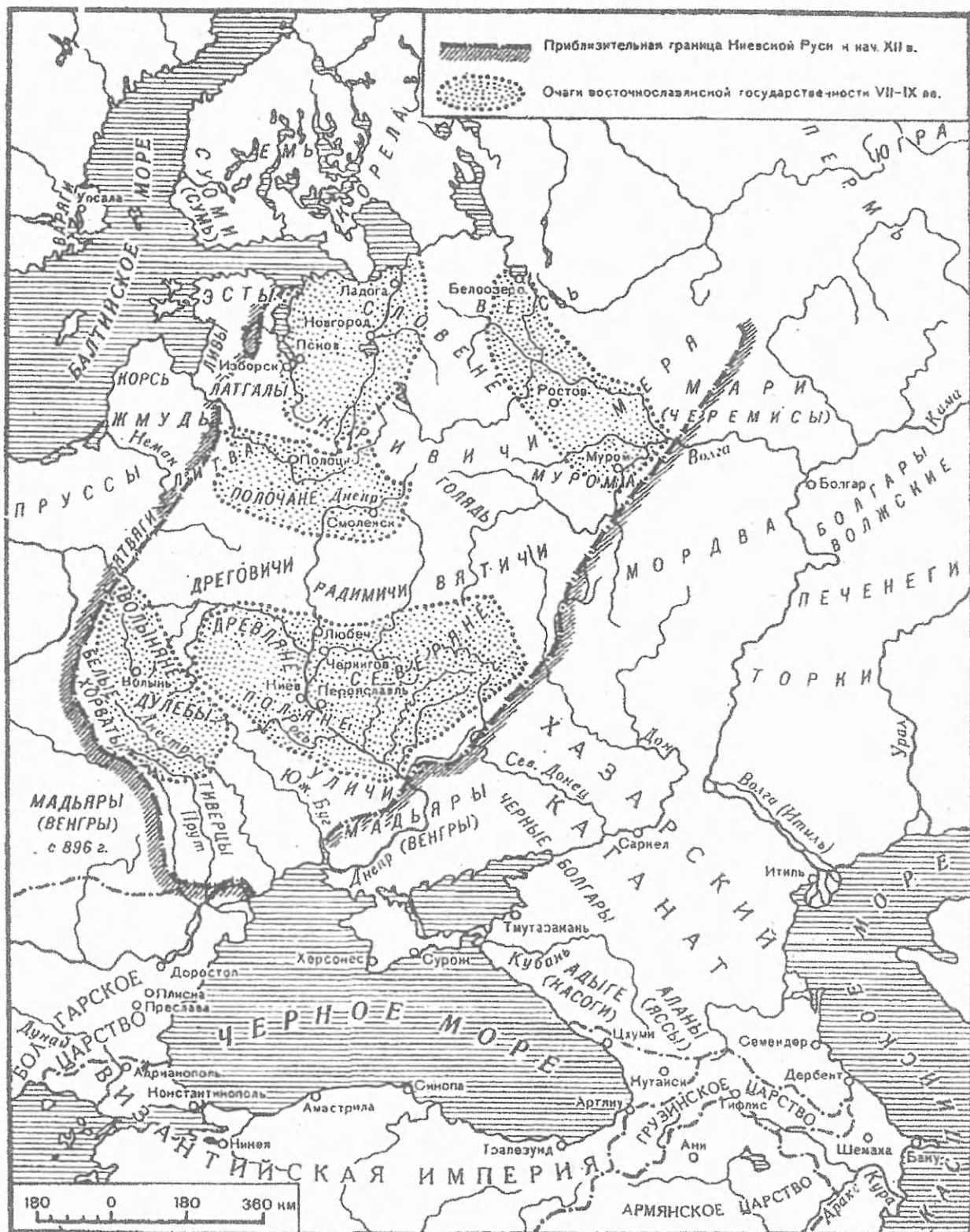
⁷¹ В.М. Пивовсв наводить п’ять значень сучасного терміну “міф”: 1) давнє уявлення про світ, результат його освоєння; 2) сюжетно оформлена і персоніфікована догматична основа релігії; 3) використані в мистецтві давні міфи, які функціонально та ідейно переосмислені і перетворені в художні образи; 4) відносно сталі стереотипи масової повсякденної свідомості, обумовлені недостатнім рівнем інформованості і достатньо високим рівнем довіри; 5) пропагандистські й ідеологічні кліше, які цілеспрямовано формують суспільну свідомість (*Пивовсв В.М. Мифологическое сознание как способ освоения мира. – Петрозаводск, 1991. – С.14.*).

Перекази про Кия, таким чином, разом з іншими сюжетами легендарного періоду, становили основу етнічної самосвідомості і формували етногенетичний міф. Він передбачав чим глибше закорінення і зв'язок з більш давніми, традиційно узвичаєними у світовій історії легендами, подіями, державами, династіями, історичними та легендарними особами. Цим пояснюється й традиційний початок середньовічних європейських хронік і літописів від біблійних подій, а також висунення на перше місце в ПВЛ дунайської легенди про переселення слов'ян. Адже, як підкреслює О. Приходнюк, одна справа коли слов'яни формувалися на периферії європейської цивілізації, а зовсім інша – коли вони пов'язані з римо-візантійським Подунав'ям. В такому разі вони виступають спадкоємцями високої Середземноморської цивілізації ⁷². Вміщення в ПВЛ дунайської легенди, мала підвищити престиж Києворуської держави, яка об'єднала всі східнослов'янські землі. Разом з тим провідна роль південноруських зімел зумовила особливе становище в літописі полян та інших південно-західних “племен” ⁷³.

Таким чином, в процесі визначення місця переказів про заснування Києва в історіософії ПВЛ, відтворюються принаймні три міфологеми, пов'язані з Києвом, як найдавнішим містом Русі, богообраним місцем перебування династії, яка володарює в Руській землі і визнана правомочною в тогочасній “системі світу”.

⁷² Приходнюк О. Версія Нестора літописця про розселення слов'ян з Подунав'я // Матеріали до української етнології. – К., 1995. – Вип. 1/4.

⁷³ Балуюк Василь. Вказана праця. – С.11.

Киевская Русь IX—XII вв.